

अनाथाश्रम संदर्भातील सौ.सिंधूताई सपकाळ यांचे योगदान

प्रा.शामराव नानासो रणदिवे
श्रीमंत भैयासाहेब राजमाने , महाविद्यालय म्हसवड, महाराष्ट्र.

प्रस्तावना

महाराष्ट्र हे समाजसुधारणा चळवळीचे राज्य म्हणून ओळखले जाते. कारण महाराष्ट्रात पूर्वीपासूनच असंख्य सामाजिक सुधारणा चळवळीचा उदय व विकास झालेला दिसून येतो. विशेषतः महाराष्ट्र राज्याला पुरोगामी राज्याची ओळख निर्माण करून देण्यामध्ये सुधारणा चळवळीचा मोठा वाटा आहे. समाजसुधारणा चळवळीचा इतिहास पहाता अलिकडच्या कालखंडात त्या मुळ विचारापासून दुरावल्या जात असल्याचेही दिसून येते. असे असले तरी महाराष्ट्र राज्याच्या समाजसुधारणा चळवळीस अमुल्य योगदान देणाऱ्या समाजसुधारकांच्या पंगतीत सौ. सिंधूताई सपकाळ यांचा वरचा क्रमांक लागतो. मुख्यतः अत्यंत हालाकीच्या परिस्थितीतून जगण्याची उमेद बाळगून वाटचाल करणाऱ्या सिंधूताईंचे आहे. खरं तर महाराष्ट्राच्या समाजसुधारणा चळवळीमध्ये अनाथाश्रमांसंबंधी कार्य करणाऱ्या तर अद्वितीय स्वरूपाचेच आहे. खरं तर महाराष्ट्राच्या समाजसुधारणा चळवळीमध्ये अनाथाश्रमांसंबंधी कार्य करणाऱ्या चळवळी हाताच्या बोटावर मोजण्या इतक्याच आहेत. त्यामध्ये सिंधूताई सपकाळ यांचे कार्य भरीव आहे. म्हणूनच त्यांच्या कार्यकर्तृत्वावर प्रकाश टाकून इतरांच्या मनातही समाजसुधारणा चळवळीच्या कार्याची पणती पेटावी म्हणून सदरच्या शोधनिबंधात त्यांच्या अनाथाश्रमांसंबंधी कार्यावर प्रकाश टाकला आहे.

सौ. सिंधूताई सपकाळ यांचा, पूर्वइतिहास –

त्यांचा जन्म १४ नोव्हेंबर १९४७ रोजी वर्धा जिल्ह्यातील नवरगाव या जंगलगावी झाला. त्यांचे वडील अभिमान साठे गुराखी होते. त्यांचे वडील अभिमान साठे गुराखी होते. त्यांचं गाव अतिशय मागासलेला होत. शिक्षणाचा फारसा गंध नसल्याने शहरी सुधारणांचा तसा तुटवडातच होता. सिंधूताईंचा सर्वात मोठ्या होत्या. त्या ५ वर्षांच्या आसतानाच त्यांचे वडील कुटुंबाला घेवून पिंपरीमधी गावात आले. मुलीच्या शिक्षणाला बापाला पाटिंबा तर कडाडून विरोध होता. त्यामुळ त्यांना जेमतेम चौथीपर्यंतच शिक्षता आलं. पुढे वयाच्या ६ व्या वर्षी अल्पवयातच त्यांचा विवाह २६ वर्षांनी मोठे असलेल्या श्रीहरी सपकाळ यांचेशी झाला. सासरी प्रचंड व सासूरवास सहन करतच त्यांना दिवस काढावे लागले. त्यातही त्यांची लिहीण्या वाचण्याची धडपड दिसायची. चौथ्या बाळंतपणात त्यांना आयुष्यतलाच कलाटणी देणारा संघर्ष करावा लागला.

१) दरम्यानच त्यांनी शेताचा बंड पुकारला होता. त्यातूनच दमदाजी आसतकर नावाचा जमीनदार दुखावला गेला. आणि त्याने सिंधू पोटातील मुला आपलंच आसल्याचा अपप्रचार सुरू करत त्यांच्या चारित्र्यावर सिंतोडे उडवले. त्यांचा व्हायचा तोच परिणाम झाला. नवऱ्याच्या मनात शंशय निर्माण होवून त्याने बेदम मारहाण करत घराच्या बाहेर काढले. गुरांच्या लाथा खाऊन ती मरावीत म्हणून त्यांना गोठयात आणून टाकले. त्याच धिरगंभिर अवस्थेत त्यांनी कन्येला जन्म दिला. कुणाचाच आधार नसल्याने शेवटी त्यांना भीक मागून जीवन जगण्याची वेळ आली. अशा अगतिक आवस्थेत त्या म्हणायच्या

“ येऊन किती कडक तापते बाई
अंगाची फुटते लाही.
दोन दिसाचा शिळा तुकडा वाढा पण
दार नका लावु , पुन्हा येणार नाही.”

२) अशा सर्व काही उध्वस्थ झालेल्या अवस्थेवर कणखर मनाने मात करत त्यांनी सामाजिक कार्याचा नवा आदर्श घालून नवा इतिहास घडविला. सिंधूताई सपकाळ यांच्या समाजसुधारणा कार्यात आनाथाश्रमांना विशेष स्थान आहे.

आनाथाश्रमांची पार्श्वभूमी –

आनाथाश्रम म्हणजे असे ठिकाण की जिथे त्याच्या कौटुंबिक सर्व गरजा पूर्ण केल्या जातात.जगातील सर्वात पहिल्या आनाथाश्रमाची स्थापना इ.स.पूर्व. पहिल्या शतकात झालेल्या आढळते.त्यास ' ऑर्फनोथोकिया ' असे संबोधले गेले असून त्याचा अर्थ अनाथास आश्रम असा घेतो. ही संस्था ग्रीसमधील अथेन्स या गणराज्यात अस्तित्वात आली होती. अथेन्सच्या कायद्यानुसार ज्या सैनिकांचा युद्धात मृत झाला आहे. त्यांच्या कुटुंबीयास या संस्थेत आश्रय दिला जात असे .

३) त्याची बरिच माहिती विचारवंत प्लेटोच्या लिखनातून मिळू टाकले. पुढे मध्ययुगीन काळात ख्रिस्ती धर्मसंस्थामधून अथवा मठामधून अशा प्रकारच्या लोककल्याण अशी सेवा उपलब्ध करून दिलेल्या आढळतात.

४) तर अधुनिक काळामध्ये १७४० मध्ये अमेरिकेत जॉर्ज व्हाईट फिल्ड यांना 'बेथिस्टा ऑर्फनेज' ची स्थापना केली होती. ही संस्था अनाथांसाठी काम करणारी अमेरिकेतील सर्वात मोठी संस्था ठरलेली आहे.

५) भारतात व महाराष्ट्रात १९ व्या शतकात नॅशनल हेरोल कॉन्फरन्स ब्राहमो समाज,आर्य समाज,प्रार्थना समाज ,यांनी आनाथांच्या सेवा कार्यात भरघोस योग दिलेला आहे.

सौ.सिंधूताई सपकाळ यांचे आनाथाश्रमा संबंधीचं कार्य –

यांचे धनीवर महाराष्ट्रात गेल्या पाच दशकात सौ. सिंधूताई सपकाळ यांनी मोलाचे कार्य चालविलेले आहे. जगण्याची धडपड करत करत सिंधूताई पुण्यात आल्या होत्या तेव्हा वनवन हिंडताना अनाथपण भोगत असताना दिपक नावाचा मुलगा त्यांना रस्त्याच्या कडेला रडत असलेला दिसला. त्यांनी मुलास घेवून पोलिस स्टेशनला जाऊन आठवडाभर मदत मागितली. पण दुंदैवाने ती मिळाली नाही. त्यांनी त्याचा सांभाळ करायचं ठरवलं.पुढे अशीच ४-५ मुलं रस्त्यावर भिक मगताना दिसली.त्यांनाही मायेन पदराखाली घेतलं. दिपकदादाच आईचे पहिले वारसपुत्र ठरले. तर दादाने आनाथांच्या सेवेसाठी मिळालेला जामिन दिल्याने तीच्यावर दी सन्थेड पोलब्रो या कंपनीने घरकुल बांधून दिले आणि आनाथांचं पाहिलं हक्काचं घर उभं राहिले (१९६५) माईन ममतादिदिचा त्याग करून दगडगेट हलवाई देवस्थानाकडे ठेवलं.म्हणून आनाथांना आई मिळाली याच भावनेतून या आनाथाश्रमांचं नाव 'ममतामल सदन' असे ठेवण्यात आले.

६) आदिवासी ,गरजू,गरिब,अनाथ, व वंचितांच्या लोकांचे उघडयावर पडलेले संसार त्यांच्यावर होत असलेला अन्याय यावर मातेची पाखर घालण्यासाठी सौ.सिंधूताईनी अनेक आनाथाश्रम सुरू केले. १९८६ मध्ये वनवासी गोपाळकृष्ण शिक्षण व क्रिडाप्रसारक मंडळ चिखलदेश जि.अमरावती ही संस्था उभी केली. त्याचाच एक शाखा म्हणजे ममता कलासदन कुंभारवळण पुणे होय. महिलांसाठी सप्तसिंधू महिलांसाठी सप्तसिंधू महिला आधार केंद्र सुरू केले. सावित्रीबाई फुले मागासवर्गीय मुलीचे वसती गृह ,चिखलदश,गोपिका गाय रक्षण केंद्र नवरगाव फॉरेस्ट वर्धा, अभिमान बालभवन माळेगाव ना. आर्वी, अन्मती बालनिकेतन संस्था मंजुरी –

७) या विविध संस्थांच्या माध्यामातून त्या अखंडपणे आनाथांची कार्य करत आहेत.आज महाराष्ट्रात त्या आनाथांच्या माई म्हणूनच ओळखल्या जातात. त्यांचे चार आनाथाश्रम आहेत. तिथे १०४२ अनाथ मुले राहातात. चिखलदयास १०० अनाथ राहतात. त्यामुळे सिंधूताईना आज सुमारे १५०० मुल आहेत. २ दिवसाच्या मुलांपासून ७२ वर्षांच्या वृद्धापर्यंत सर्व स्तरातील त्यांची मुले आहेत. त्यांना ४०० सुना तर २०० जावई आहेत. आज बरीच मुलं-मुली माईच्या छताखाली शिकून स्वतःच्या पायावर उभा राहिली आहेत.

८) या सर्वच संस्था मध्ये महाराष्ट्रातील कोणत्याही भागातील निराधार – आनाथांचे स्वतःचे व हक्काचे घरच आहेत. या संस्थेतून शिकून स्वतःच्या पायावर उभं राहून मोठमोठया पदापर्यंत काम करणारी मंडळी पावला पावलाला दिसतात. तेव्हा सिंधूताईना जीवण जगण्याचा खरा आनंद मिळतो. आसं त्या वारंवार सांगतात.

सारांश –

९) सिंधूताईच्या कार्यास देश-विदेशातून असंख्य पुरस्कार मिळाले. पण त्या पुरस्कारातून, विविध ठिकाणच्या कार्यातून,भाषणातून मिळानारी तक्कमच त्यांच्या आनाथ आश्रमांची पूंजी आहे म्हणूनच आजही त्या पदर पसरतात, भिक मागतात, आवाहन करतात ते केवळ आनाथांच्या कार्यासाठी ही बाब खरच सामाजिक बांधीलकी जपणारी आहे. त्या नसल्याच तर या असंख्य अनाथांचे काय झाले असते.याची कल्पनाही करवता नाही.

१०) त्यांच्या आयुष्याला कलाटणी देणारी घटना म्हणजे पतीने घराबाहेर काढल्यावर झालेली घालमेल एकदिवसी प्रहररात्र उलटली होती. मरायची तयारी केली होती. गाव शांत झोपल होत. अधून-मधून टिटवी ओरडत होती डोंगराच्या प्रचंड कडा वाट बघत होत्या.आता जाणार तोच त्यांनी आपले ओठ मुलीच्या गोडस गालावर ठेवले. अन बाळाने हंबरडा फोडला. सिंधूताईने केलं. जगणं स्वीकारलं तेही स्वायीतानाचं आता आभाळ गहिवरलं होतं. तांबड फुटलं होत.आधार मिळाला होता. सुंदर वारा वाहात होता. बाकिचे बरेच वारे मलुल झाले होते.पण एक तारा तेजाने तळपत होता. तो म्हणजेच अनाथांची आई समाजाची माई अन महाराष्ट्राची दायी सौ. सिंधूताई सपकाळ त्यांचं हे कार्य आज गेले कित्येक दिवस व यापुढे ही महाराष्ट्राच्या बरोबरच देशातील सामाज

चळवळीसाठी दिपस्तंभा प्रमाणे प्रेरणा देत राहिल यात शंका नाही.

संदर्भसूची –

- १) sindhuti supkal.com.
- २) सौ.सिंधुताई सपकाळ, मी वनवासी (आत्मचरित्र) रिया पब्लिकेशन कोल्हापूर २०१३,पा.नं.२२,२३,२४.
- ३) एच बेगम 'द लकियस्ट ऑफर्न्स ' अ हिस्ट्री ऑफ द हिबम ऑफर्न असायलाम ऑफ न्यूयॉर्क,१९९१.
- ४) इ.पी.स्मिथ "बिंग बँक द ऑफर्नेजीस ? व्हॉट पॉलिसी मेकर ऑफ टुडे कॅनलर्न फ्रॉम द पास्ट"-१९९५
- ५) जे एम.विनेर , " ऑफर्नेजीस अॅन आयडिया हुज टाईम हॅज कम अगेन ." १९९८.
- ६) डी.बी.महाजन " आमची माई " आदिरच प्रकाशन औरंगाबाद, २०१५,पा.नं.२६,२७.
- ७) कित्ता.पा.नं १५८.
- ८) दैनिक तरूण भारत .१२/०१/२००२.
- ९) <https://mri.wikipedia.or 09/05/.....>
- १०) ममता बालसदन अहवाल.